

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

تمایز بین وحی، و کشف و شهود عرفانی از دیدگاه غزالی و ملاصدرا

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان

استاد مشاور

حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد عابدی

نگارش و پژوهش

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۳

قاسم علی صادق زاده

کتابخانه و اطلاع‌رسانی مرکز علمی
تعمیرات

۱۳۸۵ / ۱۰ / ۱۳۳۶

تقدیم:

پدر و مادر عزیزم و نوگلان باغ زندگی ام فاطمه زهرا و فرشته، و همسر مهربانم.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس مخصوص خدای را سزااست که اندیشیدن را در جان آدمی به ودیعت قرار داد و با تقدیر و تشکر از پدر و مادر عزیزم و اساتید حوزوی و دانشگاه باقر العلوم (ع) که در کسب تربیت و تعلم اینجانب زحمات زیادی را متحمل شده اند. بالخصوص از مدیر گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه، جناب آقای حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدمهدی گرجیان که این فرصت را برای بنده فراهم کردند که در این دانشگاه به تحصیل بپردازم و با تدریس و راهنمایی های ارزشمند خود، اینجانب را در نوشتن این پایان نامه یاری کرده و با قدردانی از حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد عابدی که زحمت مشاوره را به عهده گرفتند و همچنین از کلیه دوستان و آشنایانی که مشوق بنده بودند و از کارمندان دانشگاه باقر العلوم، کمال قدردانی و تشکر را دارم. و من الله التوفیق

چکیده

در دنیای کنونی، ادیان مختلفی اعم از ادیان الهی و غیر الهی در حال توسعه و گسترش است. ادیان الهی انتساب دین و آیین خود را به خداوند تبارک و تعالی می‌داند و از کیفیت ارتباط بین خداوند تبارک و تعالی با مخلوقات، مباحثی را تحت عناوین مختلف از جمله وحی و کلام الهی بیان کرده‌اند. اندیشمندان و صاحب نظران، تفاسیر مختلفی از وحی بیان کرده‌اند که اهم این نظریات، روان شناسانه، جامعه شناسانه و تفسیر فلسفی از وحی می‌باشد که این نوع تفاسیر از وحی گاهی با کشف و شهود عرفانی تداخل می‌کند.

با مطالعه در کتب مختلف، سعی در فهم این مسئله داشتم که همین امر، انگیزه ای شد تا رساله خود را در باب تمایز بین وحی، و کشف شهود عرفانی از دیدگاه دو متفکر جهان اسلام. ابو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی معروف به ابو حامد غزالی (۵۰۵-۴۵۰ه.ق) و صدرالمتألهین محمد بن ابراهیم بن یحیی شیرازی معروف به ملاصدرا (وفات ۱۰۵۰ه.ق) قرار دهم که با تفحص و مطالعه در کتب مختلفی که از این آقایان به جا مانده به این نتیجه رسیدم که بین وحی، و کشف و شهود، عرفانی، تقابل به تباین است. زیرا مقام نبوت و رسالت عطیه ای الهی است که با جهد و اکتساب بدست نمی آید هر چند جهد و اکتساب در آمادگی نفس برای قبول آثار وحی بشمار می آید. ولی خود وحی، هدیه ای الهی است که نصیب هر شخصی نخواهد شد. اما مقام و مراحل کشف و شهود عرفانی برای همه انسانها ممکن و میسر است که در صورت مکاشفه و مشاهده، شخص سالک باید مکاشفات و مشاهدات خود را با کشف تام نبی و اولیاء الهی بسنجد که در برخی از موارد احتیاج به تعبیر دارد. ولی وحی، امر صریح و سریعی است که خود آن هر چه که باشد حجت است و تعبیر در آن راه ندارد.

غزالی معتقد است که مؤداو محتوای وحی با الهام و کسب اختلافی ندارد ولی در مقابل ملاصدرا معتقد است که بین مؤدا و محتوای این علوم از جهت شدت وحدت در وضوح هم اختلاف حاکم است.

فهرست مطالب

- پیش گفتار: ۱
- مقدمه: طرح تحقیق ۳
۱. بیان مسأله ۴
۲. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن: ۵
۳. سابقه پژوهش: ۶
۴. سؤالهای اصلی پژوهش: ۷
۵. فرضیه های پژوهش: ۷
۶. سؤالات فرعی پژوهش: ۸
۷. پیش فرض های پژوهش: ۹
۸. اهداف پژوهش ۹
۹. ضرورت خاص پژوهش: ۹
۱۱. روش پژوهش: ۱۰
۱۲. روش گردآوری اطلاعات و داده ها: ۱۰

- ۱۱..... پیش درآمد
- ۱۲..... خلاصه ای از زندگی ابوحامد محمد غزالی:
- ۱۴..... خلاصه ای از زندگی صدرالدین محمد شیرازی معروف به ملاصدرا:
- ۱۶..... بخش اول: وحی و کشف و شهود، معانی و اقسام آن
- ۱۷..... فصل اول: وحی
- ۱۸..... مفهوم وحی
- ۱۸..... ماده وحی از نظر لغت شناسان:
- ۱۹..... موارد استعمال وحی:
- ۱۹..... وحی در قرآن:
- ۲۰..... کاربردهای وحی در قرآن:
- ۲۰..... الف: تقدیر و تدبیر عام نظام آفرینش:
- ۲۱..... ب: هدایت غریزی یا تدبیر غریزی حیوان:
- ۲۱..... ج: الهام و در دل افکندن:
- ۲۳..... ح: پیام الهی به فرشتگان:
- ۲۴..... و: فرستادن روح به پیامبر (ﷺ)
- ۲۴..... ز: وحی تسدید یا تأیید عملی پیشوایان:
- ۲۵..... ح: ارتباط رسالی یا همان وحی تشریحی:
- ۲۵..... ط: رابطه مستقیم و بیواسطه خداوند تبارک و تعالی با پیامبر (ﷺ)
- ۲۷..... اصول و مبادی معرفت انسان:
- ۲۸..... وحی از نگاه مکاتب مختلف:
- ۲۸..... مکتب کلامی
- ۲۹..... مکتب فلسفی

۳۰	مکتب عرفانی:
۳۰	خصوصیات و ویژگی های وحی:
۳۰	۱- درونی بودن:
۳۱	۲- تعلیم الهی:
۳۱	۳- آگاهی از مبدأ وحی:
۳۱	۴- ادراک واسطه وحی:
۳۱	۵- تردید و ابهام ناپذیری:
۳۱	۶- تضادناپذیری:
۳۲	تحلیل وحی:
۳۲	الف) نظریه فلسفی وحی:
۳۲	مقدمه اول:
۳۳	اما اصل نظریه:
۳۶	نقد و بررسی نظریه فلسفی وحی:
۳۷	جواب نقدها:
۳۹	نظریه عرفانی وحی:
۴۰	نقد و بررسی نظریه عرفانی وحی:
۴۲	تفسیر روان شناسانه و جامعه شناسانه از وحی:
۴۲	نقد و بررسی این نگرش:
۴۳	ارزیابی مسئله وحی بعد از نقد این سه نظریه:
۴۴	شرایط صاحب وحی:
۴۴	اشاعره:
۴۶	فلاسفه مشاء:
۴۸	فصل دوم: کشف و شهود عرفانی

معنا و مفهوم کشف و شهود عرفانی:	۴۹
کشف در لغت:	۴۹
مکاشفه:	۴۹
شهود در لغت و اصطلاح:	۵۰
در اصطلاح کلامی:	۵۱
شهود عرفانی:	۵۱
تفاوت مشاهده و مکاشفه:	۵۳
اقسام مکاشفه:	۵۴
۱- کشف صوری (مثالی)	۵۴
۲- کشف معنوی:	۵۵
اقسام کشف صوری به لحاظ نوع ادراک:	۵۵
ویژگی های کشف صوری:	۵۶
مراتب کشف معنوی:	۵۷
مراتب تشکیکی در مکاشفات:	۵۸
۱- کشف حقیقی:	۵۸
۲- کشف غیر حقیقی یا همان مکاشفه نماها:	۵۹
مراحل تکاملی کشف:	۵۹
میزان در کشف و شهود عرفانی:	۶۰
۱- میزان و مطابقت با احکام و قواعد مسلم عقلی:	۶۰
۲- مطابقت با احکام و معارف دینی:	۶۰
۳- بداهت در مکاشف باشد:	۶۱
۴- امام و یمین:	۶۱
۵- مطابق با صورت عقلیه در لوح محفوظ:	۶۱

- بخش دوم: نظریه ابو حامد محمد غزالی در باب وحی، و کشف و شهود عرفانی ۶۳
- فصل اول: نظریه غزالی در باب وحی ۶۴
- سیر ادراکی بشر و جایگاه وحی ۶۵
- جایگاه نبی: ۷۰
- مراد از قول خداوند و وحی و الهام و اختلاف کتب آسمانی چیست؟ ۷۲
- تفاضل بین انبیاء ۷۳
- کتابت الهی چیست؟ ۷۴
- کیفیت وحی: ۷۴
- ماهیت وحی نزد غزالی و چگونگی تمثّل وحی: ۷۵
- تمثّل وحی: ۷۶
- آیا تعریف نبی به حد و رسم ممکن است یا نه؟ ۷۷
- اثبات عقل فعال ۷۸
- اول: دلیل شرعی ۷۸
- دوم: دلیل عقلی ۷۹
- نقش ملائکه در عالم خلقت: ۸۰
- اثبات نبوت ۸۲
- دلیل اجمالی: ۸۲
- استدلال تفصیلی برای اثبات رسالت: ۸۳
- مقام امر: ۸۵
- خصوصیات و ویژگی های نبوت: ۸۶
- خلاصه نظریه: ۸۷
- نحوه بیان علوم الهی: ۸۸
- تفصیل مطلب: ۸۹

- ۹۰..... اجمالی و تفصیلی در مسئله: مسئله:
- ۹۰..... اما اجمالی: اما اجمالی:
- ۹۰..... تفصیل: تفصیل:
- ۹۲..... تفصیل در مسئله: تفصیل در مسئله:
- ۹۴..... فصل دوم: نظریه غزالی در باب کشف و شهود عرفانی: فصل دوم: نظریه غزالی در باب کشف و شهود عرفانی:
- ۹۵..... مقدمه: مقدمه:
- ۹۷..... الهام در نزد غزالی: الهام در نزد غزالی:
- ۹۷:۱..... ۱- القاء الوحی: ۱- القاء الوحی:
- ۹۸..... ۲- الهام: ۲- الهام:
- ۹۸..... فرق بین الهام و وحی: فرق بین الهام و وحی:

بخش سوم: نظریه حکیم صدرالدین محمد شیرازی در مورد وحی، و کشف و شهود

- عرفانی عرفانی ۱۰۱
- فصل اول: نظریه ملاصدرا در باب وحی فصل اول: نظریه ملاصدرا در باب وحی ۱۰۲
- انواع ادراکات و تعلقات نزد صدرا انواع ادراکات و تعلقات نزد صدرا ۱۰۳
- مبادی ادراکات نزد صدرا: مبادی ادراکات نزد صدرا: ۱۰۷
- جایگاه نبی در عالم خلقت: جایگاه نبی در عالم خلقت: ۱۰۸
- خصوصیات و صفات شخص نبی: خصوصیات و صفات شخص نبی: ۱۱۰
- نحوه اتصال نفس انسانی به عالم روحانی و جواهر مجردة: نحوه اتصال نفس انسانی به عالم روحانی و جواهر مجردة: ۱۱۲
- مدخل برای وحی و الهام چیست؟ مدخل برای وحی و الهام چیست؟ ۱۱۴
- کلام ملاصدرا برای اثبات علم به اشیاء از طریق علم اشراقی: کلام ملاصدرا برای اثبات علم به اشیاء از طریق علم اشراقی: ۱۱۵
- اتصال به جواهر مجردة برای اخذ علم: اتصال به جواهر مجردة برای اخذ علم: ۱۱۷
- آیا اتحاد با عقل فعال ممکن است یا نه؟ آیا اتحاد با عقل فعال ممکن است یا نه؟ ۱۱۹
- نحوه تلقی وحی نزد ملاصدرا: نحوه تلقی وحی نزد ملاصدرا: ۱۲۰

- کیفیت نزول کلام و هبوط وحی: ۱۲۱
- خلاصه ۱۲۲
- سبب نزول کلام الهی و تنزیل کتاب الهی چیست؟ ۱۲۳
- عالم وحی الهی، قضاء ربّانی و قرائت لوح محفوظ: ۱۲۴
- کیفیت نزول وحی با تکیه بر آیه: ۱۲۶
- علم به مغیبات در بیداری: ۱۲۹
- وجود خارجی برای مشاهدات نبی ۱۳۰
- فصل دوم: نظریه ملاصدرا در باب کشف و شهود عرفانی** ۱۳۴
- حقیقت و ماهیت الهام: ۱۳۵
- چگونگی حصول الهام: ۱۳۶
- کشف و شهود از نظر ملاصدرا ۱۴۱
- ۱- کشف صوری ۱۴۱
- ۲- کشف معنوی ۱۴۱
- فرق بین الهام و وسوسه ۱۴۱
- فرق بین خواطر ملائک و شیاطین ۱۴۲
- آیا بین مؤذای وحی و الهام و اکتساب اختلافی هست؟ ۱۴۴
- مشاهدات ارباب شهود و اصحاب کشف ۱۴۶
- بخش چهارم: وحی از نگاه غزالی و ملاصدرا** ۱۴۸
- معنا و مفهوم وحی از نگاه غزالی و ملاصدرا: ۱۴۹
- فصل اول: رابطه بین ماهیت وحی و کلام الهی** ۱۵۱
- مقدمه: ۱۵۲
- ابوحامد محمد بن محمد بن محمد الغزالی معروف به ابوحامد غزالی (۵۰۵-۴۵۰هـ.ق) ۱۵۳

- ۱۵۳ کلام الهی نزد غزالی:
- ۱۵۴ کیفیت وحی الهی و مقام نبوت:
- ۱۵۶ خلاصه نظرات غزالی در باب وحی و نبوت:
- ۱۵۶ محمد بن ابراهیم بن یحیی شیرازی قوامی معروف به صدر المتألهین و ملاصدرا (وفات ۱۰۵۰ هـ.ق).
- ۱۵۶ نظریه ملا صدرا در باب وحی و نبوت:
- ۱۵۷ مراتب کلام الهی نزد صدرا:
- ۱۵۷ تمثیل مسئله:
- ۱۵۸ تطبیق کلام الهی با این تمثیل:
- ۱۵۸ نتیجه گیری
- ۱۵۹ حقیقت وحی نزد ملا صدرا:
- ۱۶۱ ویژگیهای وحی:
- ۱۶۴ فصل دوم: مقایسه بین نظرات غزالی و ملاصدرا در مقوله ماهیت وحی
- ۱۶۵ مقایسه بین نظرات غزالی و ملا صدرا در ماهیت وحی
- ۱۶۵ مشترکات بین نظرات غزالی و ملاصدرا:
- ۱۶۹ افتراقات بین نظرات غزالی و ملا صدرا:
- ۱۶۹ ۱- افتراق اول
- ۱۷۱ ۲- افتراق دوّم:
- ۱۷۳ ۳- افتراق سوّم:
- ۱۷۴ ۵- افتراق چهارم:
- ۱۷۵ بیان غزالی:
- ۱۷۸ فصل سوم: کشف و شهود عرفانی از نگاه غزالی و ملاصدرا
- ۱۷۹ معنا و مفهوم کشف و شهود عرفانی
- ۱۷۹ مقدمه:

- ۱۸۱ معنا و مفهوم کشف و شهود از نگاه غزالی:
- ۱۸۲ معنای مکاشفه نزد غزالی:
- ۱۸۴ معنای سلوک و تصوّف نزد غزالی:
- ۱۸۵ آیا مکاشفه و مشاهده اسماء مترادف هستند؟
- ۱۸۵ کیفیت مکاشفه و مشاهده نزد غزالی:
- ۱۸۶ حقیقت مکاشفه:
- ۱۸۷ تصوّف نزد غزالی:
- ۱۸۷ شروط تصوّف:
- ۱۸۸ معنا و مفهوم کشف و شهود از نگاه ملا صدرا:
- ۱۸۹ ۱- سفر من الخلق الی الحق:
- ۱۹۰ ۲- سفر من الحق الی الحق بالحق:
- ۱۹۰ ۳- سفر من الخلق الی الخلق بالحق:
- ۱۹۰ ۴- سفر من الخلق الی الخلق بالحق:
- ۱۹۳ اثرات مکاشفه و مشاهده نزد صدرا:
- ۱۹۴ تبیین دیگر از معنای کشف و شهود از دیدگاه ملا صدرا:
- ۱۹۶ مشترکات:
- ۱۹۷ تمایزات:
- ۱۹۸ نتیجه گیری
- ۱۹۹ اهمّ نظرات غزالی به طور خلاصه در مورد وحی:
- ۲۰۱ خلاصه نظرات غزالی در مورد کشف و شهود عرفانی:
- ۲۰۳ جمع بندی نظرات غزالی:
- ۲۰۴ خلاصه نظرات ملا صدرا در باب وحی:
- ۲۰۶ کشف و شهود عرفانی نزد ملا صدرا:

نتیجه گیری از نظرات ملاحظه‌شده: ۲۰۹

نتیجه رساله: ۲۱۱

منابع و مأخذ ۲۱۳

الف) کتابها ۲۱۴

ب) مقالات ۲۱۷

پیش‌گفتار:

وحی مفهوم بنیادی در ادیان ابراهیمی و سنگ زیربنای اسلام است. علاوه بر این‌که، مباحث بسیار دقیقی میان فلاسفه، متکلمان و عرفای اسلامی در این خصوص صورت گرفته ولی همواره جذابیت و ظرافت خاص خود را به دنبال دارد و در هر زمانی تازگی و نوشدگی خود را دنبال می‌کند.

پدیده وحی، به معنای خاصی که در مورد پیامبران به کار می‌رود، حادثه خاصی است که تنها در مورد افراد معدودی از بشر رخ داده است. یعنی تنها انبیاء الهی به دریافت وحی الهی نایل شده که همین امر، بشر خصوصاً عالمان را به تکاپو واداشته است. از بدو تاریخ پدیده وحی، دو نگرش متفاوت و متباین در کنار هم به مقوله وحی، نظر داشتند. جریانی سعی در اثبات و ضرورت وحی، و جریان دیگر به نفی وحی، قلم فرسایی کردند و تا الآن هم، همین مباحث ادامه دارد. اما امروزه به شکل دیگری، پدیده وحی مورد تفسیر قرار می‌گیرد که به دو تفسیر عمده آن یعنی روان‌شناختی و تجربه دینی در این مقاله به آن اشاره خواهد شد و به نقد و بررسی آن خواهیم پرداخت. در این مقاله سعی در تبیین و توضیح و تفسیر مفاهیم و معانی وحی و سپس در بخش‌های دیگر به نظرات دو حکیم مسلمان یعنی غزالی و ملاصدرا در مورد وحی می‌پردازیم.

و از جمله مباحثی که در این مقاله به آن می‌پردازیم، مقوله کشف و شهود عرفانی است که امروزه در میان ادیان مختلف در مورد آن سخن رانده می‌شود و به تحلیل در این مورد می‌پردازند که بعضی وحی نبوی را بالاتر از کشف و شهود عرفانی نمی‌دانند و در مقابل این گروه، عده‌ای دیگر بین وحی و کشف و شهود قائل به تباین شده‌اند.

بنابر این قصد بنده سعی در تبیین مسئله وحی، و کشف و شهود عرفانی از دیدگاه
غزالی و ملاصدرا و تمایز بین وحی و کشف و شهود با توجه به دیدگاه این دو متفکر است.
آنچه که بیان می‌شود، تمام بضاعت و تلاش این جانب در این مدت بوده است و از
قصوری که ممکن است باشد، عذرخواهی می‌کنیم، این مقاله ان شاء الله، مقدمه ای برای
کارهای ارزنده تر قرار بگیرد. والله المستعان.

مقدمه:

طرح تحقیق

۱. بیان مسأله

این پایان نامه به حول و قوه الهی در صدد آن است که به تبیین مسئله وحی و به تبیین مسئله کشف و شهود در عرفان از دیدگاه دو متفکر بزرگ اسلام، غزالی و ملاصدرا پردازد تا شمه ای از آن حقیقت دست نیافتنی را بیان کند. در باب وحی همیشه بین متکلمان و فیلسوفان مسلمان و غیر مسلمان از نحوه تبیین وحی اختلاف بوده است که مرحوم غزالی در مفهوم وحی می فرماید: وحی علمی است غیر اکتسابی که شخص آگاه و مطلع است که این علم از طریق سببی برای او حاصل شده است و آن مشاهده ملک است که القاء در قلب می کند. اما مرحوم ملاصدرا در این باب می فرماید: زمانی که نفس از دنائس و معاصی پاک شد و اقبال به سوی خدا کرد پس خدای تعالی به حسن عنایت نظر به او می کند و اقبال کل بر او می نماید. و نفس او را لوح قرار می دهد و عقل کلی را قلم قرار می دهد آن وقت جمیع علوم را در نفس نقاشی می نماید و حقایق بدون تعلّم در نزد شخص متصوّر می شود.

اما در مفهوم کشف و شهود تقریباً هر دو به یک نظرند و آن این که الهام یا کشف و شهود از راه صفای نفس در مرحله سیر و سلوک برای شخص حاصل می شود ولی شخص راه ورود این علم را نمی داند. البته مفصلاً بحث خواهد شد.

اما در نحوه تلقی وحی بین غزالی و ملاصدرا اختلاف است زیرا غزالی قائل است که آخرین مرتبه کشف و شهود عرفانی، اولین مرتبه وحی است اما خود وحی هدیه ای الهی است که نصیب هر کسی نمی شود. ولی ملاصدرا قائل است که شخص نبی در بالاترین مرتبه تعقل قرار دارد و بالاترین مرتبه تعقل را وحی می داند که شخص نبی در یک مرتبه جمعیت از کمال

قوه حاسه و مخیله و تعقل قرار دارد که بالاترین مرتبه تعقل اتصال او به ملاء اعلی و مشاهده ذات ملائک مقرب است. لذا می توان گفت که دامنه این بحث به کلام الهی و احادیث قدسی و احادیث نبوی و فرق بین این ها و چگونگی اطلاع پیامبر از این علوم می رسد. آیا شخص نبی به این مرتبه می رسد که علوم را در می یابد یا این که این علوم به او القاء می شود یا هدیه ای الهی است، لذا برای فهم این مباحث به انظار علماء و متکلمان و فیلسوفان و عرفا پرداخته خواهد شد.

۲. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

از آن جا که نبوت عامه یکی از اصول عقاید هر دین الهی به شمار می رود و هر شخص مکلف باید با فکر و نظر به آن ایمان آورد و آن چه که در این باب حائز اهمیت است این که قوام ذاتی در باب نبوت به وحی است. و این وحی چگونه است و چگونه حاصل می شود و فرق آن با کشف و شهود عرفانی در چیست: این جانب را بر آن داشت تا دغدغه ذهنی خودم را در این مسئله، مورد پژوهش و ارزیابی قرار بدهم تا به لطف پروردگار متعال، بتوانم عقل خود را در این بحث، انسجام ببخشم.

ثانیاً این که همیشه بین متکلمان و فیلسوفان و عرفاء در این بحث وحی و تلقی آن، که آیا از راه کشف و شهود عرفانی است یا غیر آن، اختلاف بوده است که بعضی آن را از امور مرموزی دانسته اند که دست نیافتنی است یا از اموری است که دست یافتنی است ولی هر شخص مورد لطف و عنایت قرار نمی گیرد.

ثالثاً فرق بین کلام الهی و کلام نبوی و فرق بین وحی و تجربه نبوی چیست؟ همه این امور اینجانب را بر آن داشت تا در این مورد به بررسی پردازم. اهمیت آن، اینکه مراد از وحی، و کشف و شهود بدست بدهد ثانیاً اینکه تمایز بین وحی و تجربه نبوی آشکار شود.

فایده بحث هم این خواهد شد که آیا نبی در بیان و تبلیغ وحی آن را مستند به خدای تعالی می داند یا این که کلام الهی را شرح و بسط می دهد. مثلاً آداب صلاة را بیان می کند چیست؟ آیا همه افعال نبی از وحی است یا همه گفتار نبی از وحی است یا نه؟ یا بین وحی